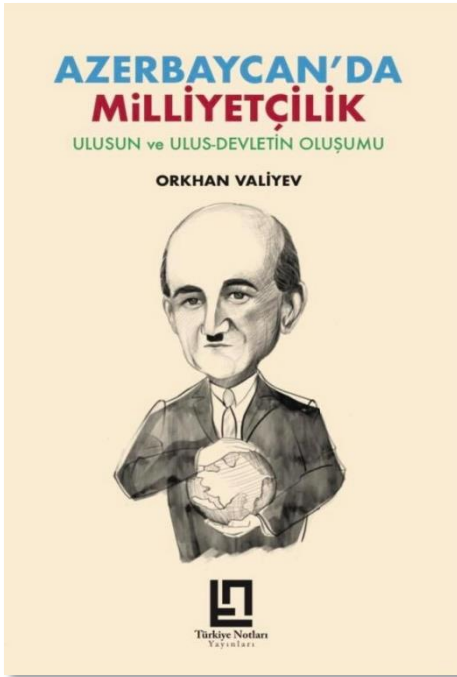




**Orkhan Valiyev, *Azerbaycan'da Milliyetçilik Ulusun ve Ulus-Devletin Oluşumu*, Ankara, Türkiye Notları Yayınevi, 2020, 232 s.**

Ensar KIVRAK\*



Milliyetçilik alanında yaptığı çalışmalarla tanınan Çek tarihçi ve siyaset bilimi teorisyeni Miroslav Hroch'un (1932-) *Küçük Millet Modeli*'nden hareketle kuramsal bir çerçeveye oturtulan bu eser, yazarın Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığı "Çarlık Dönemi Azerbaycanı'nın Uluslaşma Süreci: 1850-1920" başlıklı tezinin bazı eklemelerle yeniden düzenlenerek kitaplaştırılmış halidir. Hroch, ilk çalışmalarını Doğu Bloku içerisinde kalan Çekoslovakya'da yapması ve Çekçe eserler vermesi sebebiyle uluslararası literatürde çok sonradan –ancak Demir Perde'nin yıkılmasıyla– ün kazanmış bir teorisyendir.

Günümüzde ise Hroch'un Milliyetçilik alanında yaptığı çalışmalar, özgünlüğü ve alana yaptığı katkıları sebebiyle Milliyetçilik Çalışmaları içinde önemli bir yer işgal etmektedir. Fakat bu önemine rağmen Türkçe literatürde Hroch'un çalışmaları çok az karşılık bulmuştur. Yazarın, –tezden türetilen pek çok eserde karşılaşılan teori-pratik kopukluğunu aşarak– Hroch'un teorisini süs olarak görmeyip yoldaki işaretler olarak kullanmayı başardığı görülmektedir.

\* Ar. Gör., Sakarya Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ensarkivrak@sakarya.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-2248-0127.

Dolayısıyla bu eser, Hroch'un Milliyetçilik Çalışmaları açısından önemini kavrayan ve onun modelini Azerbaycan'ın uluslaşma sürecini açıklamakta kullanan özgün bir çalışmadır. Bu sebeple eserin muhtevasının anlaşılabilmesi, öncelikle Hroch'un *Küçük Millet Modeli*'nin anlaşılmasına bağlıdır. Bu bağlamda eser, birinci bölümde Milliyetçiliğin doğuşu ve Milliyetçilik teorileri hakkında genel bilgilerle beraber *millet* kavramının *Modernite* ve *bireyle* ilişkisini irdeledikten sonra Hroch'un modelini detaylarıyla ortaya koyuyor. Fakat bu noktada belirtmek gerekir ki Hroch'un modelinin de milliyetçilik teorileri içerisinde yer alan bir teorik yaklaşım olması, Umut Özkırımlı'nın ortaya koyduğu ve literatürde artık klasikleşmiş ve hatta biraz ileri giderek eskimiş sayılabilecek olan milliyetçilik teorileri sınıflandırmasının burada tekrar edilmesini gerektirmezdi. Dolayısıyla eserin bir ölçüde konusundan saparak diğer milliyetçilik teorilerine de tek tek yer vermesi, -hele ki artık bu teoriler her yerde karşılaşılabilecek şekilde yaygınlaşmışken- gereksiz görünmektedir.

Hroch'un *Küçük Millet Modeli*'ne göre Milliyetçilik düşüncesi, Avrupa'ya özgü olmasına rağmen Avrupa içinde de farklı toplumsal ve siyasi saiklerle ortaya çıkmış ve zaman içinde farklı şekillerde gelişmiştir. Bu bağlamda Orta ve Güneydoğu Avrupa'da modern öncesi imparatorluklardan modern ulus devlete giden yol iki temel biçim almıştır. İlki, hâlihazırda köklü kültürel geleneklere, ulusal bir dile ve tam bir sosyal yapıya sahip olan siyasi olarak bölünmüş ulusal toplulukların birleşmesi için mücadeleleri içermektedir. Almanların, İtalyanların ve Lehlerin *birleşme milliyetçiliği* (unification nationalism) bu durumun örnekleri olmuştur. İkincisi, daha küçük etnik gruplar adına hareket eden ve tam teşekküllü bir ulusun tüm niteliklerine ulaşmaya çalışan ulusal hareketleri içermektedir. Hroch'un modeline konu olan *Küçük Milletler*, bu ikinci kategoriyi tanımlamaktadır. Bu etnik gruplar, bir imparatorluk çatısı altında (Azerbaycan için Çarlık Rusyası) bulunmaları sebebiyle *ezilen milletler* olarak tanımlanmıştır. Bu milletler, merkezi devletlerinin olmaması, dillerinin ve kültürlerinin gelişmemiş olması veya gelişmelerinin baskın grup tarafından kesintiye uğratılmış olması gibi nedenlerden dolayı ulus-devletlerden farklılaşmaktadır (s. 47). İşte söz konusu bu küçük milletler de birer ulus-devlet olma yolunda belli evrelerden geçerek ulus-inşa süreçlerini tamamlamaya çalışmaktadırlar. Hroch, bu evreleri; A Evresi, B Evresi ve C Evresi olmak üzere üçe ayırmakta ve A Evresi'ni entelektüel ilgi dönemi; B Evresi'ni vatanseverliğin ve milli duyguların gelişim (ajitasyon) dönemi; C Evresi'ni ise milli hareketin kiteselleşme dönemi olarak tanımlamaktadır (s. 48). Eser, esasında Orta ve Güney Avrupa için geliştirilmiş olan bu modeli 1850-1920 tarih aralığında Azerbaycan'a uyarlayarak devam eden bölümlerde bu evreler bağlamında Azerbaycan'da uluslaşma hareketini değerlendirmektedir. Fakat salt Hroch'un modelini tanıtmaya ayrılan

bu başlık altında yazarın Hroch'un modelini tanıtırken sık sık Azerbaycan'dan örneklerle teoriyi örneklendirmesi, sanki bizatihi Hroch'un kendisinin de Azerbaycan üzerine bir çalışması varmış izlenimine sebep olmaktadır. Hem eserin ilerleyen bölümlerinde zaten detaylı olarak ele alınacak olması hem de bu bölümün aslında sadece Hroch'un modelinin tanıtımına ayrılmış olması dolayısıyla bu örnekler, bu başlık altında eğreti durmaktadır. Bu sebeple belki bu örneklerin bir araya toplanarak tek bir başlık altında ilerleyen bölümlere bir giriş veya tanıtım mahiyetinde verilmesi daha yerinde olabilirdi.

Eserin ikinci bölümünde A Evresi, Mirza Feteli Ahundzade (1812-1878) bağlamında ele alınmaktadır. Yazara göre Ahundzade, uluslaşmaya temel teşkil edecek modernleştirme sürecini erken bir tarihte başlatmış ve Müslüman toplumun modernleş(tiril)mesi amacını gütmüştür. Bu bağlamda Ahundzade, Müslümanların *aydınlanması* ve *ilerlemesi* için çalışmış ve bir *maarifçi* rolü üstlenerek eğitime odaklanmıştır (s. 89). Fakat bu minvalde öne sürdüğü alfabe reformu teklifi ne İran'da ne de Osmanlı Devleti'nde bir karşılık bulamamıştır. Ayrıca Ahundzade'nin modernleşme düşüncesi, eserde kolonyal modernleştirme bağlamında değerlendirilmiş; temel özelliğinin de milli/politik bir tutumun oluşmaması olduğu vurgulanmıştır. Bu bağlamda A Evresi'nde aydınlanmanın *kolonyal modernleştirme* çerçevesinde şekillendiği ve bu nedenle bu evrede egemen millete karşı politik bir talepten ziyade geleneksel toplumsal yapının ve dinin eleştirisinin hâkim olduğu sonucuna varılmıştır (s. 91). Son tahlilde A Evresi, politik bir talep içermemekle birlikte politik talebin ortaya çıkacağı B Evresi'ne temel teşkil etmektedir. Ancak yine de Ahundzade'nin modernleşme taleplerinin herhangi bir karşılık bulamamış olması, A Evresi'nin mahiyeti hakkında soru işaretlerine sebep olmaktadır. Söz gelimi, eğer Ahundzade modernleşme taleplerine bir karşılık bulamamışsa A Evresi yalnızca Ahundzade'nin kendisinden mi ibarettir? Eğer öyle ise bu durumu bir "milli hareket" bağlamında değerlendirmek mümkün müdür? Ahundzade'nin B Evresi'nde karşımıza çıkacak olan genelde milli hareket ve özelde Hüseyinzade için bir arka plan oluşturduğu kesin olmakla birlikte bu sorular da kafa kurcalamaya devam etmektedir.

Eserin üçüncü bölümünde B Evresi, Ali Bey Hüseyinzade (1864-1940) bağlamında ele alınmaktadır. B Evresi'nin temel özelliği, Hroch'un modeline paralel olarak vatanseverliğin ve milli duyguların canlanış dönemi olmasıdır. Bu bağlamda eserde, Romantizm etkisinde Milliyetçiliğin ortaya çıkışına ve Hüseyinzade'nin romantik Türkçülüğüne vurgu yapılmaktadır. Fakat bu evrede Azerbaycan özelinde vatan kavramı, sanatsal ve edebi çerçevede değerlendirilmiş; politik bir anlam kazanamamıştır. Vatan kavramının somutlaşmasına engel teşkil eden asıl etken ise pan-Türkçülük merkezli bir

düşüncenin hâkim olmasına bağlanmıştır. Nitekim yazara göre romantizm bağlamında bir tahayyül olarak vatan kavramı oluşmuş olsa da bu dönemde ortaya çıkan pan-Türkçülük (Turancılık) ideali, somut ve sınırları belli olan politik anlamda bir vatan tahayyülüne imkân vermemiştir. Öte yandan Çarlık Rusyası'nın reform hareketleri sayesinde, Çarlık içindeki Müslümanlar da ulus idealinin oluşmasına zemin hazırlayacak olan ana dilde matbuat ve eğitim gibi taleplerini dile getirmeye başlamıştır (s. 153). Son tahlilde B Evresi, Azerbaycan özelinde kimlik arayışının ortaya çıktığı ve şekillendiği bir döneme tekabül etmektedir.

Eserin dördüncü bölümünde C Evresi, Mehmed Emin Resulzade (1884-1955) bağlamında ele alınmaktadır. C Evresi'nde bağımsız bir devlet ideali ortaya çıkmış ve bu ideal *Azerbaycan Davası* olarak adlandırılmıştır. Kendi *kaderini tayin hakkı* prensibi de bu idealin gerçekleştirilmesi yolunda bir araç olarak görülerek milli hareketin programına alınmıştır. Bu arada ulus-inşa süreci için oldukça önemli olan *milli kimlik* yaratma ideali de milli hareketin liderleri tarafından benimsenmiştir. Milli kimlik ideali, Hroch'un tanımındaki *baskın olmayan etnik gruptan ulusa* dönüşmenin işareti olarak görülmüştür (s. 213). Bu minvalde sınırları belli bir vatan toprağı tanımlaması da mümkün hale gelmiş ve Azerbaycan, milli hareketin coğrafi dayanağı olmuştur. Dolayısıyla Resulzade, *Azerbaycancılık* idealini Türklüğün bünyesinde bir millet ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ni de Türklüğün bünyesinde bir devlet olarak tahayyül etmiştir (s. 214).

Eserin sonuç bölümünde yazar, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Milliyetçiliğin etkisiyle Birinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından tesis edilen mevcut uluslararası-politik düzenden hareketle ortaya çıktığını ve yine uluslararası-politik düzenin değişen koşulları sebebiyle ulus-inşa sürecini bitirmeden ömrünü tamamladığını ifade etmektedir (s. 219).

Bu arada tezde yer almayıp esere sonradan ilave edildiği anlaşılan Hüsamettin Arslan'ın (1956-2018) *Epistemik Cemaat* eserinden mülhem *çevrenin periferisi olarak küçük milletler* yaklaşımı ise Azerbaycan'ın ulus-inşa sürecine farklı bir perspektiften bakmaya imkân vermektedir. Buna göre Londra merkezli olmak üzere Paris, Berlin gibi Avrupa merkezleri, Milliyetçiliğin Avrupa dışında ortaya çıkışını hazırlayan epistemik merkezler olarak görülmekte ve bu merkezin çevresini oluşturan İstanbul ve St. Petersburg, Milliyetçilik düşüncesini bu merkezlerden etkilenerek almaktadır. Bakü gibi çevrenin de çevresinde kalan ikincil periferiler de St. Petersburg'tan ve İstanbul'dan bu düşünceyi iktibas etmektedir. Fakat bu noktada yazar, milli hareket sürecinin St. Petersburg ve İstanbul'dan eşzamanlı olarak etkilendiği yönündeki yaygın kaniya itiraz ederek özellikle A Evresi'nde St. Petersburg'un etkisiyle modernleşme sürecine

girildiğini fakat B ve özellikle C Evreleri'nde milli hareketin politik talebe dönüşmesinde İstanbul'un etkili olduğunu vurgulamaktadır (s. 218-220).

Sonuç itibarıyla, bir tez çalışmasından türetildiği için kendini akademik yazım dilinden kurtaramayan eserin "okur dostu" olduğunu söylemek zordur. Bu durum tabii konunun siyaset, felsefe ve tarihle yakın ilişkisi düşünüldüğünde hoş görülebilecek bir durumdur. Buna rağmen eserin, Hroch'un modeli üzerinden Azerbaycan'ın uluslaşma sürecini kuramsal bir çerçeveye oturtarak analiz eden ilk çalışma olması sebebiyle Milliyetçilik Çalışmaları içinde *özgünlüğü ile* önemli bir konum edinmesi kuvvetle muhtemeldir.